

CUMA NAMAZI VE KILINMA ŞARTLARI

Hamdi DÖNDÜREN*

ÖZET

Cuma namazı kimi özürsüzler dışında her ergin, akıllı, hür ve mukîm erkek müs-lümana farzdır. İnsanların yerleşik bulunduğu belirli merkezlerde, Devletin izniyle ve büyük topluluklar halinde kılınması bu namaza ait özelliklerdendir. Cuma nama-zının tek başına kılınması veya evlerde yahut topluma kapalı özel yerlerde cemaatle kılınması sahih değildir. İşte bu nedenle bazı fıkıhler fitneyi önlemek ve insanlara gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemek için Devletle bu namaz arasında bağlan-tı görmüşler ve izin verilmeyen ülkelerde cuma namazının farz olmadığı kanaatine varmışlardır. Bu konudaki delilleri bazı hadisler ve sahabe uygulamaları olmuştur.

ملخص

إن صلاة الجمعة فرض على كل مسلم عاقل بالغ حر ومقيم. ومن ميزات هذه الصلاة إقامتها في المراكز المهيأة التي يقيم فيها الناس بأذن الحكومة ومع الجماعة. ولا تصح إقامتها منفرداً أو مع الجماعة في بيوت السكن أو في أماكن خاصة غير مفتوح على العوام. ولذلك رأى بعض الفقهاء إتصلاً بين إذن الحكومة وبين هذه الصلاة لمنع الفتنة ولخلاص الناس مما لا طاقة لهم به. وذهبوا إلى أنها ليست بواجب في البلاد التي لم يوزن فيها وإنهم اعتمدوا في هذا الموضوع على بعض الأحاديث النبوية والأعمال الصحابية.

* Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Huk. Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Cuma arapça bir isim olup, "toplanma, bir araya gelme, toplu dostluk" anlamlarına gelir. Sözlükte cumua ve cumea şeklinde de okunur. Bir terim olarak perşembe günü ile cumartesi arasındaki günün adı olduğu gibi, aynı gün öğle vaktinde kılınan iki rekat farz namazın da adıdır. Cuma gününe müslümanlar ibadet için mescidde toplandıkları için bu isim verilmiştir¹. İslâmın çıkışından önce Araplar cuma gününe "Arûbe" derlerdi. Mekke'de Kureyşliler cuma günü toplantı yapmaya başlayınca, Ka'b b. Lüeyy'in ilk olarak bu güne cuma ismini verdiği nakledilir². Mekke'de hicretten önce cuma namazı kılınmamıştır. Dârekutnî'nin naklettiğine göre Allah elçisi, Akabe beyatlarından sonra Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625)'i Medine'ye muallim olarak göndermiş, kendisine cuma günü toplanarak öğle vaktinde iki rekat namaz kılmalarını yazıyla bildirmiştir³. Bunun üzerine müslümanlar Es'ad b. Zürâre (ö. 1/622)'nin Medine dışındaki yurdunda toplanmış ve cuma namazı kılmaya başlamışlardır. İbn Sirin'den rivayete göre, Medine halkı Allah elçisi henüz oraya hicret etmezden ve cuma âyeti inmezden önce bu namazı kılmışlardır. O güne "cuma günü" adını verenler de onlardır. Medine'nin yerli müslümanları (Ensar) bir gün kendi aralarında konuşarak; "Yahudilerin toplanıp ibadet yaptıkları bir günleri var. Hıristiyanların da var. Biz de Allah'ı anmak ve toplu namaz kılmak için bir gün belirleyelim, bu da Arûbe günü olsun" dediler⁴.

Cuma namazının farz kılındığını bildiren âyetin⁵ Medine'de indiği ve Nebî (s.a.s.) in ilk cuma namazını hicret sırasında Salim b. Avf Oğullarına ait Ranunâ vadisinde kıldırıldığı düşünülürse, Mus'ab veya Es'ad'ın kıldırıldığı namazın cumanın farz kılınmasından önce olması gerekir⁶.

İslâm'da cuma gününün dünyanın başlangıcına, sonuna ve ahirete kadar uzanan bir yeri ve değeri vardır. Diğer semavî dinlerde de cuma gününe dikkat çekilmiş, fakat onlar bunu terkederek başka günlere yönelmişlerdir.

Ebu Hüreyre'den Allah elçisi'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bizler, bizden önce kitap verilenlere göre en sonuncusuyuz. Kıyamette ise en öne geçeceğiz. Onlar, Allah'ın kendilerine farz kıldığı bu cuma gününde ihtilafa düştüler. Allah onu bize gösterdi. Diğer insanlar bu konuda bize uyuyorlar. Ertesi gün Yuhadilerin, daha ertesi gün ise Hıristiyanlarındır"⁷.

Yine Ebu Hüreyre'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Nebî (s.a.s.) e cuma gününe niçin bu adın verildiği sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: Şüphesiz babanız Adem'in yaratılışı o günde toplandı. Kıyamet o günde kopacak, yeniden

1 Zebidî, Tâcu'l-Arus, c. V, s. 306; Kurtubî, Ahkâmü'l-Kur'ân, c. XVIII, Kahire 1967, s. 97, 98.

2 Kurtubî, a.g.e., c. XVIII, s. 99.

3 Suyutî, ed-Dürü'l-Mensur, c. VI, Beyrut, s. 218, Dârekutnî'den naklen; İbn Sa'd, Tabakat, c. III, Beyrut, s. 118.

4 İbnu'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, c. I, Mısır 1898, s. 409; İbn Sa'd, a.g.e., c. III, s. 118; Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, c. II, Beyrut 1967, s. 176.

5 Cumua, 62/9.

6 İbn Mâce, İkâme, 78; Naim, Ahmed, Tecrîd-i Sarîh Terc., c. III, Ank. 1980, s. 4-8.

7 Buhârî, Cum'a, 1, c. I, s. 211; Müslim, Cum'a, 856. Müslim'in lafzı az farklıdır.

dirilme ve insanların hesap için yakalanması o günde olacaktır. Cuma gününün üç saatının sonunda öyle bir an vardır ki, o anda dua edenin duası kabul olunur"⁸.

I- CUMA NAMAZININ DAYANDIĞI DELİLLER

Cuma namazı kitap, sünnet ve icma delillerine dayanır.

A) Kur'ân-ı Kerim'den delili: "Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrıldığı vakit Allah'ın zikrine koşunuz, alış-verişi bırakınız. Bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır"⁹. Ayetteki "Allah'ın zikri" ifadesi cuma namazı ve hutbesi olarak tefsir edilmiştir¹⁰.

B) Sünnet delili: Cuma namazının kılınma şartları¹¹, fazileti¹² ve özürsüz olarak bu namazı kılmayanları uyarı ile ilgili pek çok hadis nakledilmiştir¹³. Bunlardan ilgili olanlar ileride konusu içinde ele alınacaktır. Biz yalnız Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen bir hadisi zikretmekle yetineceğiz: Allah Rasulü şöyle buyurmuştur: "Cuma ezanını duyan kimselere cuma namazı farzdır"¹⁴.

C) İcma delili: İslâm bilginleri cuma namazının farz oluşunda görüş birliği içindedirler. Ancak kılınma şartları üzerinde görüş ayrılıkları olmuştur¹⁵. Biz cumanın farz olmasının ve edasının geçerli bulunmasının şartlarını inceleyerek, özellikle görüş ayrılıklarına yol açan yer, izin ve cemaat sayısı üzerinde duracağız.

II- CUMA NAMAZININ FARZ OLMASININ ŞARTLARI

Cuma namazı; namaz, oruç, hac, zekât kelimeleri gibi, fıkıh usulü açısından "kapalı anlatım (mücmel)" özelliği olan bir terimdir. Bu yüzden onun kılınış şekil ve şartları âyet, hadis ve sahabe açıklamalarına ihtiyaç gösterir. Çünkü Allah elçisi "Namazı benim kıldığım gibi kılınız"¹⁶ buyurmuştur.

Câbir b. Abdillâh'ın naklettiği bir hadiste şartlar şöyle belirlenmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe inananlara cuma namazı farzdır. Ancak yolcu, köle, çocuk, kadın ve hastalar bundan müstesnadır"¹⁷. Bu istisnaların dışında kalan her müslüman erkek bu namazla yükümlü demektir. Buna göre şartlar şöyledir:

A) Erkek olmak: Cuma namazı kadınlara farz değildir. Ancak namazı cemaatle kılarlarsa bu yeterli olup, öğle namazını kılmaları gerekmez¹⁸.

8 Ahmed b. Hanbel, c. II, nşr. Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981, s. 311.

9 Cumua, 62/9.

10 el-Cassâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, c. V, Kahire t.y, s. 338, 339; el-Kâsânî, Bedâ-yiu's-Sanâyi', c. I, Beyrut 1974, s. 256.

11 İbn Mâce, İkâme, 78; Ebu Dâvud, c. I, s. 644; Dâre Kutnî, c. II, s. 3.

12 A. b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 311; Müslim, Cum'a, 5, 17; Buhârî, Cum'a, 6, 15.

13 Müslim, Cum'a, 855; Mesâcid, 42; Ebu Dâvud, Salât, 2; Nesâi, Cum'a, 14.

14 Ebu Dâvud, c. I, s. 244, H. NO: 342; Dârekutnî, c. II, s. 6.

15 es-Serahsî, el-Mebcut, c. II, Beyrut 1978, s. 22.

16 Buhârî, Ezân, 18, Edeb, 27.

17 Ebu Dâvud, c. I, s. 644, H. NO: 1067; Dârekutnî, c. II, s. 3; Bagavî, Şerhu's-Sünne, I/225.

18 es-Serahsî, a.g.e., c. II, 22, 23; İbn Âbidîn, Reddül-Muhtâr, c. I, s. 591, 851-852.

B) Hür olmak: Hürriyetten yoksun bulunan esir ve kölelerle, ceza evindeki hükümlülere, cuma günü öğle namazını kılmaları yeterlidir.

C) Mukim olmak: Yolcuya cuma namazı farz değildir. Çünkü o, yolda ve gittiği yerlerde genel olarak güçlüklerle karşılaşır. Eşyasını koyacak yer bulamaz veya yol arkadaşlarını kaybedebilir. Bu sebeple ona bazı kolaylıklar getirilmiştir.

D) Hasta olmamak veya bazı özürler bulunmamak: Namaza gidince hastalığının artmasından veya uzamasından korkan kimselere cuma farz olmaz. Yine, hasta bakıcı, aciz ihtiyar, gözü görmeyen, ayaksız, kötürüm ve emniyet nöbetçisi gibi özrü bulunanlar vakit bulunca öğle namazı kılmakla yetinirler. Ancak bu kimseler cemaatle cuma namazına katılırlarsa yeterli olur¹⁹.

III- CUMA NÂMAZININ SAHİH OLMASI İÇİN GEREKLİ ŞARTLAR

Kılınan bir cuma namazının geçerli olması için aşağıdaki şartların bulunması gerekir:

A) Cuma kılınacak yerin şehir veya şehir hükmünde olması:

Bu şart bazı nakillerle ve sahabe uygulamalarına dayanır. Hz. Ali'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Cuma namazı, teşrik tekbirleri, Ramazan ve Kurban bayramı namazları, yalnız kalabalık şehir veya kasabalarda kılınır". İbn Hazm (ö. 456/1063) bu naklin sağlam olduğunu ortaya koymuş, Abdurrazzâk aynı hadisi Ebu Abdurrahman es-Sülemî aracılığı ile Hz. Ali'den rivâyet etmiştir. Hz. Ali'nin sözü İslam hukukularınca bu konuda yeterli bir delil sayılmıştır²⁰.

Bu konuda rivayet edilen nakillerde geçen "kalabalık şehir" sözü İslâm hukukularınca şöyle tarif edilmiştir:

Ebu Hanife (ö. 150/767) ye göre vâlisi, hâkimi, sokak, çarşı ve mahalleleri olan yerleşim merkezleri "kalabalık şehir" niteliğindedir. Ebu Yusuf (ö. 182/798), halkı en büyük mescide sığmayacak kadar kalabalık olan yerleri şehir sayarken, İmam Muhammed (ö. 189/805), yöneticilerin şehir olarak kabul ettikleri yerleri şehir kabul eder.

İmam Şâfiî (ö. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu konuda nüfus sayısı kriterini getirir. Onlara göre, 40 tane akıllı, ergin, hür ve mukim erkeğin yaz kış başka beldeye göç etmeksizin oturdukları yerleşim merkezleri şehir sayılır ve kedilerine cuma namazı farz olur²¹.

İmam Mâlik (ö. 179/795) e göre, mescidi ve çarşısı olan her yerleşim merkezli şehir sayılır. Köy ve şehir kelimeleri eş anlamlıdır. Nüfus az olsun çok olsun hüküm değişmez.

Cuma namazının küçük yerleşim merkezlerinde de kılınabileceğini söyleyenlerin dayandığı deliller şunlardır:

19 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 22, 23; İbnu'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir, c. I, s. 417.

20 Abdurrazzâk, el-Musannef, c. III, s. 167, 168, H. NO: 5175, 5177; İbn Ebî Şeybe bunu Abbâd b. el-Avvâm'dan, benzerini Hasan el-Basrî, İbn Sürin ve İbrahim en-Nehaî'den nakletmiştir; İbnu'l-Hümâm, a.g.e., c. I, s. 409.

21 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 24, 25; el-Kâsânî, a.g.e., c. I, s. 259; el-Cezîrî, Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa, c.I, Mısır t.y., s. 378, 379; el-Mevsîlî, Abdulah, el-İhtiyâr, c. I, Kahire, t.y., s. 81.

1) Ebu Hüreyre (ö. 58/677), Bahreyn'de görevli iken Hz. Ömer'e cuma namazının durumunu sormuş, Hz. Ömer kendisine; "Nerede olursanız olunuz, cuma namazını kılınız" şeklinde cevap vermiştir.

2) Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720), komutanı Adiy b. Adiy'e yazdığı mektupta, "Çadırdı yaşamayan herhangi bir köye gelince, orasının halkına cuma namazı kıldırarak bir görevli nasbet" demiştir.

3) İmam Mâlik, ashab-ı kiramın Mekke ile Medine arasında su başlarında cuma namazını kıldıklarını nakleder ve o yörelerde herhangi bir şehir bulunmadığını belirtir²².

4) İbn Abbas, Medine'deki Peygamber Mescidinden sonra ilk cuma namazının Bahreyn'de "Cuvâsâ" denilen bir köy (karye) de kılındığını söylemiştir²³.

Cuma namazının büyük yerleşim merkezlerinde kılınacağı görüşünde olan İslâm hukukçuları yukarıdaki delilleri şöyle değerlendirmişlerdir:

1) Hz. Ömer'in sözü, ashâb-ı kiram arasında çöllerde ve saharalarda cuma namazı kılınmayacağı bilindiği için, "hangi şehirde bulunursanız bulunun, cuma namazı kılın" şeklinde anlaşılmıştır.

2) Ömer b. Abdilaziz'in sözü, kişisel bir görüş olduğu için delil sayılmamıştır.

3) Kendilerinde cuma kılındığı bildirilen "Eyle", Bahr-ı Kulzum üzerinde önemli bir iskele, "Cuvâsâ" da Bahreyn'de Abdulkays'a ait bir kaledir. Buraları "köy (karye)" olsalar bile, Devletçe tayin edilen yöneticileri ve zabıta kuvvetleri bulunduğu için şehir hükmünde sayılırlar²⁴. İbn Abbas'ın sözünde, Cuvâsâ için "köy" denilmesi, o devirlerde buranın "şehir" sayılmasına engel değildir. Çünkü onların dilinde karye kelimesi şehir anlamında da kullanılıyordu. Kur'ân-ı Kerim'de de bu anlamda kullanılmıştır. "Bu Kur'ân, iki köyden ulu bir adama indirilmeli değil miydi?"²⁵. Ayetteki "iki köy (karye)" den maksat Mekke ile Tâif'dir. Diğer yandan Mekke şehrine "Ümmülkurâ (köylerin anası)" adı verilmiştir²⁶. Mekke'nin şehir olduğunda şüphe yoktur. Cuvâsâ da bir kale olduğuna göre hâkimî, yöneticisi ve âlimi vardır. Bu yüzden es-Serahsî (ö. 490/1097), Cuvâsâ için eş anlamlısı olan "şehir (mısr)" kelimesini kullanır²⁷. Abdurrazzak Hz. Ali'nin Basra, Kufe, Medine, Bahreyn, Mısır, Şam, Cezire ve belki Yemen'le Yemâme'yi şehir (mısr) kabul ettiğini belirtir²⁸.

Ebu Bekir el-Cassâs (ö. 370/980), "Eğer cuma, köylerde câiz olsaydı, şehir hakkında olduğu gibi, insanların ihtiyacı yüzünden, bu da tevatüren nakledilirdi" der ve Hasen'den, Haccac'ın şehirlerde cumayı terkedip, köylerde ikame ettiğini nakleder²⁹.

İbn Ömer (ö. 74/693), "Şehir yakın olan yerler, şehir hükmündedir" derken, Enes b. Mâlik (ö. 91/717), Irak'ta bulunduğu sırada Basra'ya dört fersah uzaklıkta-

22 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 23; Naîm, Ahmed, a.g.e., III, s. 45, 46.

23 Buhârî, Cum'a, 11, c. I, s. 215; Bagavî, a.g.e., c. IV, 218; İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. I, 409.

24 Naim, Ahmed, a.g.e., c. III, s. 46.

25 Zuhruî, 43/31.

26 Şûrâ, 42/7.

27 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 23.

28 Abdurrazzak, a.g.e., c. III, s. 167.

29 el-Cassâs, a.g.e., c. V, s. 237, 238.

ki bir yerde ikamet eder ve cuma namazını kimi zaman gelirken kimi zaman da gelmezdi. Bu durum onların cumayı yalnız şehir merkezlerinde câiz gördüklerine delâlet eder³⁰.

Uygulama örnekleri:

a) Allah elçisi hayatta bulunduğu sürece, cuma namazı, yalnız Medine şehir merkezinde kılınmış ve çevrede bulunanlar da namaz için merkeze gelmişlerdir.

Hız. Alşe (ö. 57/676) den şöyle dediği nakledilmiştir: "Müslümanlar Hz. Peygamber devrinde Medine'ye cuma namazı için yakın menzil ve avâllilerden nöbetleşe gelirlerdi". Menzil, Medine çevresindeki bağ-bahçe evi demektir. Avâlf ise, Medine civarında, Necid tarafında, Medine'ye yaklaşık 2-8 mil uzaklıktaki küçük yerleşim merkezleridir. Ashâb-ı kiram bu yerlerden nöbetleşe cuma namazına geldiklerine göre kendilerine cuma namazı farz değildi. Aksi halde kendi yörelerinde cuma namazını cemaatle kılmaları veya hepsinin Medine'ye gelmesi gerekirdi. Diğer yandan Allah elçisinin Kubalılara, Medine'de cuma namazında hazır bulunmalarını emrettiği nakledilir. Kuba, o devirde Medine'ye iki mil uzaklıktadır.

b) Hulefâ-i râşidîn döneminde bir takım ülkeler fethedilince, cumalar yalnız şehir merkezlerinde kılınmıştır. Bu uygulama, onların "şehir (büyük yerleşim merkezi)" olmayı cumanın sıhhat şartı saydıklarını gösterir. Öğle namazı farz olduğu için, onun cuma namazı sebebiyle terkedilmesi kesin bir nass (âyet-hadis) ile mümkün olabilir. Kesin nass ise, cumanın şehir merkezlerinde kılınması şeklinde gelmiştir. Cuma İslâmî şeaîr (semboller) in en büyüklerindedir. Bu da en iyi şehirlerde gerçekleşir³¹.

Kaynaklarda verilen bu bilgiler ışığında konuyu aşağıdaki şekilde netleştirmek mümkündür:

aa) Şehir ve kasabalar:

Vâlisi, müftisi, hükümleri icra edecek ve hadleri ikame eyleyecek güce sahip hakimi ile güvenliği sağlayacak zabıtası bulunan her yerleşim merkezi "şehir" dir. Sonraki İslâm hukukçularının eserlerinde "yolları, köyleri, çarşı ve pazarları bulunma" özelliği üzerinde durulmamıştır. Çünkü bir şehir veya kasabada bu özellikler zaten vardır. Böyle bir kasabanın gerek mescidinde ve gerekse "musallâ (namazgâh)" denen yerlerinde cuma namazı kılınabilir. Bunda görüş birliği vardır³². Bu tarife göre, vilâyet ve kaza merkezleri şehir sayılır. Bunların durumu, şehir olduklarında şüphe bulunmayan Mekke ile Medine'nin durumuna benzer.

bb) Şehir hükmünde olan yerler:

En büyük mescidi, cuma namazı ile yükümlü olanları almayacak kadar, kalabalık olan yerleşim merkezleri de "şehir" hükmündedir. Bu, Ebu Yusuf'un şehir tarifine uygundur. Sonraki İslâm hukukçularının çoğu, bununla fetva vermişlerdir. Bu yerler, resmi bir görevli bulununca, İmam Muhammed'in şehir tarifine de uygun düşer³³. Bu ölçüye göre, nâhiye merkezleri ile pek çok büyük köyler de şehir hükmünde olur.

30 a.g.e., aynı yer.

31 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 23; el-Kâsânî, a.g.e., c. I, s. 259; İbnü'l-Hümâm, a.g.e. c. II, s. 51.

32 İbn Abidin, a.g.e., c. I, s: 546, 547 vd.

33 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 23, 24; el-Kâsânî, a.g.e., 259, 260; el-Mevsîfî, a.g.e., c. I, s. 81; el-Cezîrî, a.g.e., c. I, s. 378, 379.

B) Devletin izninin bulunması:

Cuma namazının sahih olması için "devlet temsilcisinin izni" problemi de İslâm hukukçularınca tartışılmıştır. Bu iznin gerekli olduğunu söyleyenler olduğu gibi aksini savunanlar da bulunmuştur. Biz aşağıda her iki görüşü ve delillerini verecek, değerlendirmeye çalışacağız.

1) Hanefilerin görüşü:

Hanefi hukukçularına göre, cuma namazı için izin gereklidir. Dayandıkları delil Câbir b. Abdillâh ve İbn Ömer'den nakledilen şu hadistir: "Kim cuma namazını ben hayatta iken veya benden sonra adaletli veya câir (zâlim) bir İmamı (önderi) varken, onu küçümseyerek veya inkar ederek terkederse Allah iki yakasını bir araya getirmesin ve işini bitirmesin"³⁴. Bu hadiste, cumanın farz olması için adaletli veya adaletsiz bir yöneticinin bulunması öngörülmüştür. Cuma namazı büyük cemaatle kılınacağı ve hutbede topluma hitap edileceği için onun toplum düzeni ile yakından ilgisi vardır. Devletten izin alma şartı aranmazsa fitne çıkabilir. Cuma kıldırmak ve hutbe okumak bir şeref vesilesi sayılarak rekabet doğabilir. Bazı kimselerin çekişme ve ihtirasları cemaatin namazını engelleyebilir. Camide bulunan her grubun namaz kıldırmak istemesi, cumadan beklenen faydayı yok eder. Bir grup kılarak, diğerleri çekilse yine amaca ulaşılmaz. Kısaca hikmet ve toplum psikolojisi bakımından da cumanın idarenin kontrolünde kılınması gereklidir.

Ancak yöneticiler cumaya ilgisiz kalır ve önemli bir sebep olmaksızın müslümanları namaz kılmaktan men etmek isterse, onların bir İmamın arkasında toplanarak cuma namazı kılınmaları mümkündür. İmam Muhammed, bu konuda şu delili zikreder: Hz. Osman, Medine'de kuşatma altında iken, dışarıda bulunan sahabiler Hz. Ali'nin arkasında toplanmış ve o da cuma namazını kıldırmıştır³⁵. Bilmen, bunun dâru'l-harpte mümkün ve calz olduğunu belirtir³⁶.

Devlet başkanı veya valilerin bizzat cuma namazı kıldırmaları gerekli midir? İbnü'l-Münzir şöyle der: "Öteden beri cuma namazını, devlet başkanı veya onun emriyle kıldıracak bir kimsenin kıldırması şeklinde uygulama yapılmıştır. Bunlar bulunmazsa, halk öğle namazı kılar"³⁷. Ancak bu uygulama giderek terkedilmiş, bunun yerini görevli imam ve hatipler almıştır. el-Fetâvâ'l-Hindiyeye'de şöyle denir: "Doğru olan şudur ki, devrimizde zâbita amiri, vali veya kadı cuma namazı kıldırmazlar. Çünkü onlar bu iş için görevlendirilmediler. Ancak cumayı bizzat kıldırma görevi, onların "kararnâmelerinde olur ve fermanlarında yazılı bulunursa, bu durum müstesnadır"³⁸.

34 İbn Mâce, İkâme, 78, İbn Mâce bu hadisin senedinde bulunan Ali b. Zeyd ve Abdullah b. Muhammed el-Adevî sebebiyle isnâdı zayıf sayar. Heysemî, hadisin benzerini naklettikten sonra şöyle der: Bu hadisi Taberânî, el-Evsat'ında nakletmiştir. Oradaki senedde Musa b. Atıyye el-Bâhilî vardır. O'nun biyografisini bulamadım. Geri kalan râvîler güvenilir. Bkz. Mecmau'z-Zevâid, c. II, s. 169-170.

35 el-Kâsânî, a.g.e., c. I, s. 261; el-Fetâvâ'l-Hindiyeye, c. I, s. 146; İbn Âbidin, a.g.e., c. I, s. 540.

36 Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslâm İlmihali, İstanbul 1985, s. 162.

37 Naim, Ahmed, a.g. terc., c. III, s. 48.

38 el-Fetâvâ'l-Hindiyeye, c. I, s. 145.

Hız Osman halife olunca kıldırıldığı ilk cuma namazı hutbesinde, heyecandan dili tutulmuş, bunun üzerine; halkı yönetmek istediğini, minbere ise ileride düzgün konuşan hatiplerin geçebileceğini belirtmiştir³⁹. Yöneticinin kadın veya köle olması halinde bizzat cuma kıldırma prensibinin uygulanamayacağı açıktır. Bu durumda onların emriyle kıldırılacak namaz geçerlidir⁴⁰.

2) Çoğunluğun görüşü:

İmam Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre, cumanın geçerli olması için yönetici izninin bulunması bir şart değil, müstehap yani güzel bir davranıştır. Dayandıkları delil "kıyas" dır. Onlar cuma namazını beş vakit namaza kıyas etmişlerdir. Nasıl ki, farz olan vakit namazlarını cemaatle kılmak için izin gerekmezse, cuma için de gerekmez. Diğer bir delil de Hz. Osman kuşatma altında iken, Hz. Ali'nin O'ndan izinsiz cuma namazını kıldırmasıdır⁴¹.

Hanefilere göre Hz. Ali bu namazı, insanlar kendi arkasında toplandığı ve devlet başkanından izin almak mümkün olmadığı için kıldırmıştır. Bu uygulama, cumanın her zaman izinsiz kılınabileceği anlamına gelmez⁴².

Sonuç olarak hanefilerin bu konuda toplum düzenine büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır.

C) Cemaat sayısı:

Cuma namazının sahih olması için gerekli olan en az cemaat sayısında da görüş ayrılığı vardır.

1) Ebu Hanîfe'ye göre, imam dışında en az üç, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise iki erkeğin bulunması şarttır. Delilleri, "Allâh'ın zikrine (cuma namazına) koşunuz"⁴³ âyetinde çoğul sıygasının kullanılmasıdır. Ebu Hanîfe üç, diğerleri iki kişiyi çoğul kabul etmişlerdir.

2) Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in meşhur görüşüne göre; akıllı, hür, ergin ve mukim (yerleşik) kırk erkeğin bulunması gerekir. Bu kadar yerleşik nüfusu olmayan yerlerde cuma namazı kılınmaz. Delilleri, Es'da b. Zürâre'nin Medîne'de Benî Beyâda Hârresi'nde kıldırıldığı ilk cuma namazında 40 kişinin bulunmasıdır⁴⁴.

3) İmam Mâlik belli bir sayı vermez. Kırktan az cemaatle, meselâ 12 kişi ile de cuma namazı kılınabilir. Delil şudur: Hz. Peygamber Medîne'de bir cuma hutbesinde iken, kıtlık hüküm sürdüğü bir sırada kervan gelmiş, bunu duyan cemaat dağılmış ve mescidde 12 kişi kalmıştır⁴⁵. Cuma âyeti bu sırada inmiştir.

Hız Peygamber ve sahabe uygulamalarında çeşitli sayıda cemaatle cuma namazı kılındığına göre, bunu bir sayı ile sınırlandırmak yerine, hanefilerin dediği gibi "topluluk (cemaat)" ifade eden en az sayı ile yetinmek daha uygun görünmektedir. Çünkü uygulamada karşılaşılan sayılar bir rastlantı olabilir.

D) Bir şehirde birden fazla yerde cuma namazı kılmak:

39 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 30, 31.

40 İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. I, s. 413 vd.; İbn Âbidîn, a.g.e., c. II, s. 137.

41 el-Kâsânî, a.g.e., c. I, s. 261; Tecrid-i Sarih, c. III, s. 48.

42 İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadir kenarında İnâye Şerhi, c. I, s. 411, 412.

43 Cumua, 62/9.

44 Tecrid-i Sarih Terc., c. III, s. 46.

45 Buhârî, Cum'a, 38; Müslim, Cum'a, 36; Bagavî, a.g.e., c. IV, s. 220: Cumua, âyet, 11.

Hz. Peygamber ve sahabe devrinde cuma namazı yalnız şehir merkezlerinde ve bir mescidde kılındığı için bu konuda da görüş ayrılığı olmuştur.

1) Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, bir beldede birden çok yerde cuma namazı kılınabilir. "el-Hindiyye", hanefîlerde sağlam görüşün bu olduğunu belirtir. Ebu Hanîfe'den aksi görüş de nakledilmiştir. Ebu Yusuf, zorunlu hallerde bir beldede yalnız iki mescidde cuma kılınabileceği görüşündedir⁴⁶.

2) İmam Şâfiî, önceleri bir beldede, tek mescidde cuma kılınabilir görüşünde iken, Bağdat'da çeşitli mescidlerde cuma kılındığını gördüğü halde susmuştur.

Bir şehirde birden çok yerde cuma kılınabilir diyenlerin delilleri şunlardır. Hz. Ali Medine'de, Hz. Osman kuşatma altında iken dışarıda cuma kıldıracağı gibi, bayram namazlarını Medine dışında sahrada kıldırması, oraya gelemeyen yaşlı ve güçlü kimseler de namazı şehir merkezinde kılmışlardır. Bayram namazı cemaatle kılınma bakımından cuma namazı gibidir. Diğer yandan "Cuma namazı ancak kalabalık şehirde kılınır"⁴⁷ hadisinde mutlak ifade kullanılmış, böyle bir şehirde tek mescidde kılınacağı belirtilmemiştir. Şehir büyük olunca cemaatin tek mescidde toplanması güçlük arzeder⁴⁸. Ayetlerde şöyle buyrulur: "Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez"⁴⁹, "O, size dinde bir güçlük kılmadı"⁵⁰.

E) Vakit:

Cumanın vakti öğle namazının vaktidir. Enes b. Mâlik'ten şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın elçisi, cuma namazını güneş batıya meylettığı zaman kılar"⁵¹. Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'i Hicretten önce muallim olarak Medine'ye gönderirken, kendisine güneş batıya meyledince cuma namazı kıldırmasını bildirmiştir. Cuma namazı vaktinde kılınamazsa, o günkü öğle namazı kaza edilir. Ahmed b. Hanbeli cumanın öğle vaktinden önce de kılınabileceğini söylerken, İmam Mâlik, vakit çıktıktan sonra da kılınabileceğini belirtir⁵².

F) Hutbe:

Cuma âyetindeki "Allah'ın zikrine koşunuz" ifadesindeki "Allah'ın Zikri"nden maksat, cuma namazı ve hutbedir. Hz. Peygamber hutbesiz hiçbir cuma namazı kıldırmamıştır. Hutbe şart olmasaydı kimi zaman onu terkederek farz olmadığını gösterirdi. İbn Ömer ve Hz. Aişe'den cuma namazının hutbe sebebiyle iki rekat kılındığı nakledilmiştir⁵³.

SONUÇ

Cuma namazı ve kılınma şartları konulu bu araştırma ve incelemelerimizle ulaştığımız sonuçları şöylece ifade edebiliriz:

-
- 46 el-Kâsânî, a.g.e., c. I, s. 260, 261; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. I, s. 411; el-Fetâvâ'l-Hindiyye, c. I, s. 145; İbn Abidin, a.g.e., c. I, s. 542; es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 120.
- 47 Abdurrazzâk, el-Musannef, c. III, s. 166.
- 48 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 121, 122.
- 49 Bakara, 2/286.
- 50 Hacc, 22/78.
- 51 Buhârî, Cum'a, 16; Ebu Dâvud, Salât, 216, 217; İbn Mâce, İkâme, 84.
- 52 es-Serahsî, a.g.e., c. II, s. 24; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., c. I, s. 412, 413.
- 53 es-Serahsî, a.g.e., aynı yer.

1) Cuma namazı toplu olarak kılınan ve sembol niteliği olan bir ibadettir. Tek başına veya evlerde kılınması geçerli değildir.

2) Diğer namazlar için gerekli şartlardan ayrı olarak, farz olmasının şartlarında, güçlüğü kaldırma prensibinden hareketle bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Özellikle cemaate katılmasında güçlük olanlar bu namazdan muaf tutulmuştur.

3) Cumanın şartlarından "devletin izni", toplum düzeni ve güvenliği ile ilgilidir. Amaç, huzur ve sükunet içinde namaz kılmayı sağlamaktır. Devletin cumayı güvenlikle ilgili görmediği ülke, şehir ve yörelerde, iznin bulunmaması sonucu etki-
lemez.

KAYNAKLAR

- Bagavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Mes'ud el-Ferrâ (ö. 516/1122), Şerhu's-Sünne, I-XVI, nşr. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983.
- el-Cassâs, Ebu Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/980), Ahkâmü'l-Kur'ân, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, nşr. Dâru'l-Müşaf, Kahire, ts.
- el-Cezâîrî, Abdurrahman, Kitâbü'l-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa, 6. baskı, I-V, Mısır, ts.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö. 275/888), Sünen, I-IV, nşr. Muhammed Muhyüddîn Abdulhamîd, Mısır, ts.
- el-Fetâvâ'l-Hindiyye, Heyet, I-VI, Mısır, Bulak 1310/1892.
- Heysemî, Alî b. Ebî Bekir (ö. 807/1404), Mecmau'z-Zevâid, I-X, nşr. Dâru'l-Kütüb, Beyrut, ts.
- İbn Abidîn, Muhammed Emîn (ö. 1252/1836), Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid (ö. 861/1457), Fethu'l-Kâdir, I-VI, Mısır, Bulak 1316/1898.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ (ö. 774/1372), Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 275/888), Sünen, I-II, thk. ve nşr. M.F. Abdulbâkı, Mısır 1372.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö. 230/844), et Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VII, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- el-Kâsânî, Alâüddîn Ebu Bekir (ö. 587/1191), Bedâiyu's-Sanâyi' fî Tertîbi's-Şerâ-yî, I-VII, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1394/1974.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh (ö. 671/1273), el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, I-XX, 3. baskı, nşr. Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1387/1967.
- Miras, Kâmil (ö. 1958), Sahîh-İ Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhî, I-XII, nşr. D.İ.B. Ankara 1957-1972.
- Sâbûnî, Muhammed Alî, Revâiu'l-Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm, I-II, nşr. Mektebetü'l-Gazzâlî, Dimaşk 1397/1977.
- San'ânî, Ebu Bekir Abdurrazzâk (ö. 211/826), el-Musannef, I-XI, thk. ve nşr. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, Beyrut 1390-1392/1970-1972.
- es-Serahsf, Şemsüddîn Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 490/1097), el-Mebcut, I-XXX, Beyrut 1978.